

Марія Моклиця

«Жидівська» тема у публіцистиці Олени Пчілки: культурософський дискурс і сьогодення

Мета розвідки – дослідити проблему сучасного сприйняття публіцистики Олени Пчілки анти-єврейського спрямування. Цей дискурс закладений на початку ХХ століття, коли Олена Пчілка понад десять років очолювала одне з небагатьох україномовних видань – часопис «Рідний Край». Провідна тематика, проблематика й ідейна настанова видання – національна незалежність. **Методологічним** підґрунтям став культурософський підхід. **Результати.** Утиски щодо українства протягом тривалого історичного часу, у складі російської імперії, – той дуже різноманітний, але ніколи не декларативний матеріал, який заповнював сторінки часопису «Рідний Край». У часи Олени Пчілки націоналістами могли бути лише росіяни, а для так званих національних меншин це була територія заборон, репресій, тяжких політичних звинувачень у сепаратизмі. Українська інтелігенція, яка лише починала усвідомлювати власну національну ідентичність, часто пасувала перед «передовими» (революційними і соціалістичними) об'єднаннями росіян. Зокрема це стосувалось і єврейського питання. Імперія, боячись надто великих і самодостатніх «меншин», витісняла євреїв з території проживання росіян («черта оседлости»), створювала всі умови для домінування євреїв на територіях України та Польщі, згодом робила їх асиміляційним інструментом. З допомогою спровокованих єврейських погромів імперія дискредитувала боротьбу українців за національну незалежність. На відміну від більшості боязких однодумців, Олена Пчілка відстоювала свою національну позицію відверто, гостро, чесно. Анти-жидівські (як і анти-польські) випадки Олени Пчілки – це не вибачлива з історичної точки зору помилкова позиція, це приклад націоналізму, заснованого на демократичному світогляді, на гуманістичних цінностях. **Висновки.** Публіцистика Олени Пчілки дає щедрий матеріал для сучасної аналітики, для розуміння, що маніпуляції поняттям «націоналізм», характерні для європейської культурософії ХХ–ХХІ століть (Ю. Габермас та інші), підривають засади демократизму. Націоналізм титульної нації імперії (авторитарної структури за визначенням) – завжди ледь прикритий шовінізм і ксенофобія. Націоналізм поневолених народів імперії – їхнє невід'ємне право боротись за своє існування, створювати власну державу, не погоджуватися на рабство й асиміляцію.

Ключові слова: націоналізм, шовінізм, антисемітизм, публіцистика, «Рідний Край».

Вступ

Поняття «антисемітизм» у другій половині ХХ століття стало синонімом усіх тих рис, які асоціюються з людиноненависницькими світогля-

дами. І це зрозуміло, адже кожне єврейське питання вже багато десятиліть сприймається крізь призму голокосту, тобто на основі розуміння, яким страшним падінням цивілізації в доісторичне варварство може закінчитись будь-яке однозначно негативне маркування якогось етносу чи нації.

Аби розпочати неспровоковане вторгнення в Україну, кремлівські ідеологи десятиліттями створювали в головах росіян образ зловорожого хохла, аж поки він не став осердям всіх їхніх бід. Знеосібнений і знелюднений, понижений до безсуб'єктності народ можна нищити беззастережно, бо перестають діяти будь-які моральні критерії.

Тому щодо антисемітизму варто постаратись якомога чіткіше сформулювати питання. Адже легенда про якийсь особливий антисемітизм українців дуже давня і живуча, вона виринає у кожному історичному контексті у різних строях. Хтось її дбайливо плекає. Питання: кому ж вигідно підтримувати міф про антисемітизм як мало не національну рису українців? Зацікавлена саме та країна, яка звичним для неї способом не лише формує негативний імідж українців (при цьому цинічно не приховує, що мета вторгнення в Україну – геноцид її населення), а й створює димову завісу для своїх численних злочинів проти єврейства, а також проти всіх інших підкорених народів російської імперії.

Сьогодні всі шукають приклади дружби українців з євреями у ХХ столітті, аби затерти небажані приклади ворожнечі. Насправді було одне й друге, але другого, мабуть, таки більше, бо це був наслідок свідомої, цілеспрямованої імперської політики: стралявати між собою національні меншини. Євреї і поляки – пригнічені народи російської імперії, але вони чомусь мали право пригнічувати українців, тіснити, де можна, домінувати над ними. Завжди провокувала, підпалювала і користалась імперія, завжди лише втрачали ті, що, піддавшись на провокацію, стихійно викидали свій гнів.

Сучасні історичні обставини спонукають науковців гуманітарної сфери вертатись до дразливих тем і розглядати їх заново, шукати правду, руйнуючи кремлівські (рівною мірою російські і радянські) наративи. Не йдеться лише про розбудову постколоніального дискурсу, йдеться про виявлення й осягнення найглибших, масштабних процесів, які захитують двохсотлітні змагання Європейської цивілізації за демократичні цінності. Один із найдавніших і найвідоміших кремлівських наративів – це звинувачення українців в дикому націоналізмі, доведення тези, що націоналізм неминуче перетво-

рюється на фашизм. Подібну ідею сповідують і окремі інтелектуали на Заході (зокрема, Юрген Габермас, його праця «Залучення іншого. Студії з політичної теорії», український переклад 2006 р., публікації останнього десятиліття). Для імперських чи з імперськими амбіціями країн націоналізм – це пряма загроза, адже боротьба націй за власну державність – основна причина розпаду імперій, більшою чи меншою мірою, але завжди тоталітарних і антидемократичних. Ці інтелектуали «забули», що сучасну Європу створили національні рухи за незалежність, базовані на романтичному, тобто демократичному світогляді («свобода, рівність і братерство»). Пов'язати націоналізм із шовінізмом, фашизмом і, звісно, антисемітизмом, – означає підкласти теоретичну базу під імперське людиноненависництво, тобто виправдати його. Націоналізм імперської нації – це справді шовінізм, націоналізм поневолених націй – це святе право людини і нації боротися за своє виживання (за свободу і рівність, але вже тепер без братерства, яке набуло надто негативних конотацій у сучасному світі).

Теоретичний базис

Публіцистика Олени Пчілки не ставала безпосереднім об'єктом наукового дослідження, лише принагідно залучалася в окремих журналістських дослідженнях. Завдяки тому, що Олена Пчілка була понад 10 років редакторкою часопису «Рідний Край» (одного з небагатьох україномовних видань початку ХХ століття, чи не рекордсмена по тривалості і стійкості), у часи незалежності цей часопис потрапив у поле зору полтавських журналістів і філологів. У відновленому 1999 р. у Полтаві журналі «Рідний Край» з'явилося чимало досліджень, присвячених персонам, темам, жанрам «Рідного Краю» початку ХХ століття. Було захищено дисертації С. Семенко «Журнал “Рідний Край” і літературний процес початку ХХ століття» (2000), І. Кучернюк «Часопис “Рідний Край” в суспільно-політичному та культурному житті України (1905–1916 рр.)» (2016), вийшла монографія Н. Степаненко «Часопис “Рідний Край”: духовні обшири українства» (2011). Але огром матеріалу і неминуча різновекторність наукових пошуків не дозволили окреслити публіцистику Олени Пчілки як вагомий культурний феномен, вартий окремого дослідження. Для осмислення публіцистики Олени Пчілки (ще попереду навіть її первинна описова обробка, генологічне карткування, тощо) взято насамперед культурно-історичний метод в класичному його (від І. Тена) розумінні, тобто в значенні, що літературний процес є органічним складником культури загалом, історії зокрема, в

конкретному місці і часі. Важливе також врахування постколоніальних студій в царині українознавства (М. Шкандрій і багато інших). Але засадничим є культурософський підхід, напрацьований у дослідженнях філософів і культурологів ХХ–ХХІ століть.

Виклад основного матеріалу

«Титулом» «антисемітка» Олену Пчілку нагородили сучасники (до того ж – односторонні, як от члени редакції газети «Рада»), та й потім, при більшовизмі, він виринав поруч із найбільш чільним: «буржуазна націоналістка». Цитата із статті «Українська преса 1905–1907 рр.» 1926 року: «24 грудня в Полтаві почала виходити тижнева газета (типу журналу-газети) “Рідний Край”, що її видавали в 1905 році Маркевич Гр., Дмитрієв М. та Коваленко Гр., а з 1907 р. Олена Пчілка (Косач). Журнал цей згодом докотився до примітивного етнографізму, ба навіть антисемітизму. Ролі він помітної не грав» (Ігнатієнко, 1926). Якщо висмикувати цитати із контексту, можна звинувати Олену Пчілку у багатьох політичних «гріхах». Таке хибне враження справляє навіть простий відбір однієї теми, як це, наприклад, здійснив Валерій Архипов у книзі «Олена Пчілка. Викинуті українці» (2006). З поля зору зникає основне: контекст життя і творчості. Варто зауважити – більшість публікацій Олени Пчілки на анти-жидівську тему припадає на 1909 р. і є частинами одного сюжету: полеміки навколо статті Ф. Немо (Пилипа Немоловського) «Чим нам корисні жиди?» (*Рідний Край*, 1908, №№ 40–43). Поодинокі публікації 1911–1912 рр. були також наслідком запізнілої реакції на цю полеміку. З 1915 р. тема зникає, разом з тим не послаблюється нітрохи тема боротьби за національні права народів Російської імперії.

Одразу після публікації статті Ф. Немо в часописі «Кієвскія Вѣсти» з’явилася замітка Гр. Сьогобочного (псевдонім Григорія Коваленка) на захист євреїв. Олену Пчілку не здивувало, що подібну статтю написав саме Гр. Сьогобочний, адже свого часу редакції полтавського періоду він пропонував статтю, в якій палко доводив корисність євреїв для українського народу. Редакція статтю відхилила, ймовірно й інші часописи так само, бо була вона надрукована окремою брошурою. Коли «з’явилася його замітка про “Рідн. Край” у «Вѣстях», тоді, – пише Олена Пчілка, – довідалися про розправу Немо й ті, *що ніколи українських часописей не читають*» (Пчілка, 1908: 44, 2).

Дійшло навіть до протестів у середовищі київського студентства. У редакцію «Рідного Краю» прийшла «вияснити стосунки» делегація з трьох осіб від студентів політехніки. Вони допитувалися, чи схвалює

редакторка антисемітизм, чи підтримує позицію автора часопису Немо. Олена Пчілка: «І говорила я се по українському, але мені вперто відповідали по російські. Я спитала, якої нації добродії говорять зо мною. Той, що стояв на чолі депутації (бо він і почав розмову, і найбільш говорив), сказав, що він – “єврей”, а двоє інших зазначили себе “великоросомъ” і “русскимъ”. “Єврей” далі сказав, що “статьи «Р. Края»” мы не читали, а узнали о ней изъ “Кіевск. Вѣстей”. Потім додав: “Украинскихъ газет мы не читаемъ, такъ какъ мы этого языка не знаемъ”. Я тоді висловила своє дивування: як же се так, мовляв, що ви живете на Вкраїні і не вважаєте потрібним познайомитися з мовою краю, з мовою народу? На се поступовий “єврей” виразно (іншій сказав би нахабно) одповів мені: “Мы живемъ не на Украинѣ, а в Россійской Имперіи”. Нехай же буде се речення історичним!» (Пчілка, 1908: 44, 2–3).

Студенти принесли заяву про відмову виписувати до студентської бібліотеки часопис «Рідний Край» через його «антисемітизм». «Отже, таким чином студенти-українці слухняно пристали на те, щоб українську часопись (а їх було тоді в Києві тільки дві) з бібліотеки студентської – викинути. І за всі дальші роки нікому з українських студентів не здавалось чудним, – що в той же час виписувано до тієї ж бібліотеки – газету “Кіевлянинъ”, запеклого ворога українства!.. Речі сієї газети нікого з українців не ображають і зовсім “терпимы” в їх читальні, бо й справді – і ворога цікаво почути» (Пчілка, 1908: 44, 3).

Щодо ролі євреїв в Україні редакторка «Рідного Краю» подавала частіше дослідницькі матеріали, у відповідь на брехливі звинувачення і відверті перекручення історії, як от у брошурі Іллі Галанта «Арендовали-ли євреї церкви на Украинѣ?» (стаття «Історія – брехня!»). *Рідний край*, 1909, № 30). «Отже І. Галант надрукував у «Київській Старині» розвідку про наші перші літописі, – зближуючи їх з легендами жидівськими; при тім у автора виходило, що зміст наших літописів пішов від стародавніх переказів чи легенд – жидівських... Розвідка була, на мою думку, повна такого натягання й такого «талмудичного» крутіння матеріалів, таких чудернацьких висновків, що дивно було, як «Київська Старина» таке помістила... Але «фольклорні зближення» в моді, до того ж розвідку писав либонь «знавець жидівського матеріалу», – то, мовляв, нехай іде...» (Пчілка, 1909: 30, 4).

І висновок: «Може, кому здасться, що ми надто багато уваги звернули на брошюрку п. Галанта; але ж працю його видало ціле «Общество обороны евреевъ», – отже се може бути початком цілого

ряду таких же розвідок в нашій історії.

Хороша й вірна вийде історія в тій «обработкѣ», при такій «переоцѣнкѣ исторических цѣнностей».

То треба ж комусь і в обороні нашої історії стати. Може хоч не будуть у п. п. Галантів *документи* являться перекрученими» (Пчілка, 1909: 30, 10).

Щоб написати переконливе, аргументоване заперечення, редакторці довелося вивчити тему дуже глибоко, залучити численні історичні документи, зібрати науково вивіреним матеріал. Її критика брошури Галанта – це зразок чесною науковою журналістики і блискучою публіцистики.

Треба зауважити: акцент в публікації не на тому, що якісь єврейські автори несумлінно трактують українську історію, а на тому, що українці потокають очевидному перекрученню їхньої історії, через страх бути звинуваченими у нетолерантності.

Історія з вилученням «Рідного Краю» із студентської бібліотеки ще раз вигулькнула у 1912 р.: «Аж сієї осені, 1912 р., трапилась така okazія: політехники жида й росіяне не вподобали того, що українці взяли “занадто велику силу” в своїй київській студентській бібліотеці (“выписывают свои хахлацкие газеты, раскладывают ихъ на столахъ!”). Отже, не довго думаючи, колеги не-українці викинули українців з бібліотечного Уряду: нікогисінько з українців в *Правленіє Бібліотеки не вибрано*. І опинились українці – за порогом! Ніхто не згадав і не оглянувся на їх слухняність та найщирішу вірність “угнетѣннымъ”!

Коли тепер питаєш которого студента-українця з політехн[ічного] Інституту – “як же се вас випхано?”, – сердешний земляк тільки подивиться смутно-покірними очима і скаже: “отак, виперли!”...

На се хочеться сказати: – так вам і треба! так буде вам і всюди в вашій же країні! на ваше “добре серце” й “поступові думки” не будуть дивитись, а випіратимуть вас звідусіль, щоб сісти на ваше місце!

Дуже мудра наука – коли б тільки українці взяли її до відому!» (Пчілка, 1912: 8, 2).

Редакторку обурювали насамперед подвійні стандарти поступових українців, які навіть у важливій справі пробудження української свідомості боязко озирались на «старших» (тобто сильніших) «братів».

Анти-жидівська, як і анти-польська публіцистика писалась на злобу дня, на основі конкретних фактів, була завжди чітко підпорядкована принципам чесною журналістики. Якщо сприймати вужчу тему

в контексті всього масиву творчості Олени Пчілки, то відразу чітко видно: це якраз вузчі теми, відгалуження від велетенського тематичного річища – боротьби за українську ідентичність, самодостатність і незалежність.

Антижидівство й антиполяцтво вимальовувалось у відповідь на прояви національного утиску з цього боку. «...усюди, в кожній державі, – з гіркотою писала Олена Пчілка, – жиди стають на боці того племені, которое має більшу силу. Отже жиди у Чехії держали руку німців, у Галичині – держать руку поляків, а в “Царстві Польськiм” Російської держави жиди стали горнутися не до польщизни, а до росіізму, почали держати такий тон: “наплювать” нам на вашу польщизну, бо “мы не в Польше, а в Российской империи, – мы русские!”». (Дарма що в самій Варшаві все збільшувалось число жидівських газет, видаваних уже на жаргоні)» (Пчілка, 1909: 35, 10).

За спробу бодай слово сказати про негідні вчинки людей єврейської нації «...в цілому товаристві письменницько-поступовому вас назвуть чорносотенцем, “чоловіконенависником” або й просто – “людожерцем”». (Пчілка, 1909: 7, 10). Цей перелік образливих найменувань, отриманих редакторкою Рідного Краю за антижидівські публікації, дуже часто трапляється в публіцистиці Олени Пчілки, тому потребує невеличкого коментаря. Редакторку вочевидь зачіпають, а то й глибоко ображають подібні ярлики.

Поступовці – від «Товариство українських поступовців» (ТУП), члени нелегальної міжпартійної організації ліберально-демократичного спрямування у 1900–1917 рр. ТУП складалося з окремих досить численних громад, були громади у Петербурзі та Москві. До ТУП входили М. Грушевський, С. Єфремов, Б. Грінченко, В. Винниченко, Є. Чикаленко та інші відомі представники українського національного руху. У 1917 р. з ініціативи ТУП, на основі рішення представників українських партій і організацій була утворена Українська Центральна Рада. Олена Пчілка вживає слова «поступовець», «поступова людина», «поступовство» переважно у ширшому сенсі – люди передові, прогресивні, з демократичними поглядами, навіть адресує цю характеристику багатьом прогресивним діячам ХІХ століття. Водночас слово «поступовець» часто береться в лапки і набирає дещо іронічного відтінку. Це не означає іронію по відношенню до всього поступового руху, це іронія щодо тих діячів, які декларують демократичну позицію, але насправді мотивуються чимось іншим, часом протилежним, як переважно усі російські демократи. Адже коли заходила

мова про демократичні рухи серед народів так званих національних меншин, виходив на поверхню відвертий шовінізм. Це видно хоча б по тому, що демократичні видання Москви і Петербургу не надто переймались активізацією руху «Союз русскаго народа», відверто й агресивно ксенофобського духом і буквою.

«Чорносотенство» – збірна назва численних організацій в період 1905–1914 рр., від назви найбільш ультраправої з них – «Чорна сотня». Ідеологія цих рухів, крім утвердження імперського самодержавства, базованого на консервативному православ'ї, була шовіністичною і антисемітською, ці групи маніфестували і втілювали традиційне для російської імперії зневажливе ставлення до «инородцев» (усіх національних меншин), до євреїв зокрема. Такі і подібні об'єднання, за підтримки влади, організовували чи провокували єврейські погроми. «Те, що реальною загрозою для київських євреїв були не юрби погромників, а власті, підтверджувала внесена в 1902 р. представником правого крила міської думи Ф. Н. Ясногурським пропозиція звернутися до уряду по дозвіл на виселення з Києва усіх євреїв» (Меїр, 2016: 147). Не випадково багато чорносотенних організацій було створено саме в Україні: з метою витіснення національного руху і провокації ворожнечі поневолених націй між собою. Чорносотенні групи формувалися на базі православних монастирів, особливо у Західній Україні (початки явища, сьогодні добре нам відомого, як проєкт «русській мір»). Наприклад, славився відвертим шовінізмом «Почаївський листок», який випускався активістами Почаївської лаври (ці так звані православні християни й досі благополучно діють так само: поширюють українофобію і виправдовують війну росії проти України)..

Олена Пчілка була послідовним і свідомим критиком цього явища. «Слову “націоналізм” в нашій теперішній журналістиці надано особливе значіння: слово те стало неначе особливою власністю “союза русскихъ людей”. ... Своєвидий, мовляв – “специфічний” відтінок націоналізму московських союзників полягає в тому, що сі націоналісти тільки свій націоналізм признають єдино-правим, єдино-правомірним у всій державі...» (Ред. б. п., 1911: 1). Цей дискурс, як відомо, більшовики затерли, постаралися розірвати очевидний органічний зв'язок імперського націоналізму з шовінізмом, натомість обрали ідеологію безликого патріотизму: любові до радянської імперії.

У поглядах на українсько-єврейські взаємини Олена Пчілка була

продовжувачкою ідей членів «Старої Громади», насамперед Михайла Драгоманова і Володимира Антоновича, шанованих авторів наукових досліджень цієї теми. Сучасний історик, спираючись на праці В. Антоновича, свідчить: «У XVIII ст. українські міста, що перебували під польською владою, занепали остаточно, <...> цехи впали, “придушені надмірною турботою про усунення конкуренції”, яка з’явилась в особі єврейського населення міст. Єврейство існувало поза міським громадським устроєм, під владою етнорелігійних громад – кагалів, які лише номінально визнавали над собою воєводський суд. Незважаючи на протести магістратів, єврейське населення міст не сплачувало обтяжливих митних зборів, не підлягало цеховим обмеженням, як християнські цехи. Євреї вступали в спілки зі старостами, католицьким духовенством, приватними власниками міст і містечок та селились у межах міст на підвладних згаданим особам землях, перебуваючи під їхнім патронатом. Отже, єврейське населення порівняно з християнським знаходилось у значно кращих умовах, а заходи влади, спрямовані на захист цехового виробництва, лише поглиблювали його занепад» (Андрійчук, 2013: 88).

Знаменита «черта оседлости» Російської імперії – заборона селитись євреям в Росії, аби уникнути конкуренції з їхніми підприємцями, але дозвіл селитись на території України і Польщі – це і є глибока, засаднича риса російської ідеології, основа прихованого, але глибинного антисемітизму, в поєднанні з різноманітними ксенофобіями і шовінізмом.

У статті «Найсудоріша цензура» Олена Пчілка подає блискучу аналітику такого поширеного явища в житті народів імперії, як прагнення інтелігенції (зокрема письменників) до часткової чи повної асиміляції, бажання будувати ідентичність на внутрішній двоїстості: бути представником двох націй, поневоленої і панівної. Кілька персонажів цієї статті стають прикладом невдалих спроб поєднати те, що не поєднується. Російський письменник Євгеній Чиріков (1864–1932) – «поступовець», автор популярних оповідань і п’єс із життя «принижених і знедолених» селян, друг євреїв, ворог чорносетенців (навіть був ними побитий). «Сей автор – дуже заслужений перед жидівством, бо написав він драму “Євреї”». Драма та, яко літературний твір, дуже слабка, роблена, зовсім не сяє мистецьким хистом, але вона дуже прихильна до жидів – і сього було досить. За неї в свою пору уквітчано було Чирикова величними лаврами.

Але при читанні Шолом Аша – неначе який гедзь укусив

Чирикова; він одважився висловити догану!» (Пчілка, 1909: 7, 11). Після критики (досить м'яких зауважень) твору єврейського автора навколо персони Чирикова піднявся великий гвалт, спочатку в київських єврейських часописах, а згодом тему підхопили петербурзькі «поступові» журналісти (ті, що стояли на захисті представників поневолених народів, дуже вибраних, щоправда...). Яскравий приклад того, як художні якості літературних творів не обговорюються (виносяться за дужки), якщо йдеться про авторів певного кола. Таке російське «поступовство» було дуже двоїстим, латентно шовіністичним. Зрештою Чириков, захисник євреїв і поступовець, був обляяний у «поступових» виданнях чорносотенцем.

Ще один цікавий персонаж зі згаданих у статті «Найсуворіша цензура» – Костянтин Арабажин (1866–1929), як коротко висловилась авторка статті «письмовець (родом українець)». Арабажин – письменник російський, український, польський, латвійський, науковець, громадський і літературний діяч; народився в Каневі, закінчив Київський університет (1890); захистив дисертацію про класика польської літератури К. Бродзінського; співпрацював з І. Франком, М. Павликом у справі поширення революційної літератури; від 1892 р. працював у вищих навчальних закладах Санкт-Петербургу. У 1913 р. Арабажина обрано професором Гельсінського університету (Фінляндія), з 1918 р. він видавав газету «Русский голос» (Гельсінкі), 1922 р. – латвійську газету «День» у Ризі (Пчілка ще не знає про ці етапи у головоломній кар'єрі Арабажина). Ймовірно, великий творчий ресурс письменника було витрачено на асиміляцію, на завоювання статусу у кількох культурах і літературах.

Згадані у статті Олени Пчілки письменники мали дещо спільне: намагаючись стати представниками різних національних літератур водночас, вони зрештою (значно пізніше, ніж час написання статті) потерпіли поразку в тому середовищі, за інтереси якого змагалися найпоспідовніше.

П'єси єврейських авторів з успіхом йшли на багатьох сценах російської імперії, і були, переважно, мелодраматичною ілюстрацією теми пригнічення євреїв... українцями. Для прикладу, п'єса А. Козич-Уманської (псевдонім російського драматурга Ісаака Ханіша) «*Жид вихрест*». У газеті «Рада» за 10 вересня 1911 (№ 194) розміщено повідомлення про друк книги І. А. Козич-Уманської: «Помста жидівки (або чортове кубло). В чаду кохання (Вихрест). Л., 1911». У газеті «Діло» за 29 березня 1935 року повідомлення про постановку мандрівною трупю

Когутяка побутової драми на 6 дій Козич-Уманської «Жид вихрест». Ось як оцінює ці твори М. Шкандрій: «У п'єсах Козич-Уманської увага зосереджена на образливих стосунках, в яких єврейський партнер стає жертвою, та, можливо, натякають, що умови, висунуті для єврейської асиміляції, є надмірними. Публікація цих п'єс українською мовою, як і публікація в 1907 році українського перекладу “Євреїв” Чірікова, були, мабуть, спробою відреагувати на травму, спричинену політичним насильством, і виправити зіпсовані українсько-єврейські стосунки» (Шкандрій, 2019: 176–177).

Російська імперія послідовно віднімала у підкорених народів, насамперед в українців, їхню окрему історію, знищувала їхню суб'єктність. Свою полохливу залежність від імперської влади і готовність відмовитись від власної позиції українці воліли називати ввічливістю, толерантністю і поступовістю. «Кругом нас усі виявляють “виключний націоналізм”: московські люде, поляки, жиди, латиші, грузини, татари, і інші, й інші, – тільки ми все оглядаємось на призначену нам “ключку”, та прислухаємось, що скаже про нас якийсь “поступовий” російський або жидівський часопис» (Пчілка, 1911: 4, 5).

Дуже критично ставилась Олена Пчілка до українських письменників, які заповнили театральні сцени жидівською тематикою, показувала, що низька художня вартість цих творів – прямий наслідок кон'юнктурного бажання бути на вістрі своєрідної моди (стаття Олени Пчілки «З нашого життя й письменства». *Рідний край*, 1914, № 3).

Стосовно того, що Олена Пчілка не перебільшувала засилля жидівської тематики на українських сценах, можна знайти чимало свідчень у тогочасній періодиці. Для прикладу, пародійний фрагмент із оповідання Олексія Грабини (1861–1923), збірка «Пухирясте дзеркало» (дякую Раїсі Тхорук за скерування на цей текст): «...з дозволень Началства такого року, місяця, числа, у неділю у місті Трухлому Товариством українських артистів під орудою Грицька Чередниченка буде виставлено: “Вихрест. Драма у п'яти діях”. Так. На завтра на понеділок готується вистава: “Жидівка вихрестка”... Нехай! У вівторок “Син вихрестки”... Правильно... У середу “Дочка вихрестки”... Добре діло. У четверг “Помста вихрестки”... Правдиво. У п'ятницю “Помста вихреста”... Драма... Хай. В суботу “Син вихреста”. Трагедія. Цікаво... У неділю “Сирітка Хася”... У понеділок “Дочка вихреста”. Гарно...» (Грабина, 1914: 4). Карикатурна, а отже тим більш правдива у своїй основі ілюстрація так званого антисемітизму

українців. Швидше анти-антисемітизм.

Наукова новизна

«Жидівська» тема Олени Пчілки розглянута в контексті її публіцистичної творчості та сучасних російських наративів про фашистський націоналізм (включно з антисемітизмом) українців. Показано, що «жидівська» тема є відгалуженням магістральної теми творчості і суспільно-політичної діяльності Олени Пчілки – боротьби за національну незалежність. Акцентовано, що тема утисків щодо українців не тільки з боку росіян, а й євреїв чи поляків не є проявом антисемітизму чи ксенофобії, а свідчить про сміливу, чесну, відповідальну громадянську позицію, про націоналізм, заснований на демократичному світогляді, націоналізм, який не має нічого спільного з шовінізмом.

Висновки

Радянський міф про буржуазний націоналізм й антисемітизм Олени Пчілки сьогодні треба виважено, на наукових засадах руйнувати. Але як століття тому, так і зараз багатьом науковцям (йдеться насамперед про істориків) бракує сміливості відмежуватися від тих версій історичних подій, які накидали українцям сильніші, агресивніші сусіди. Сучасна війна України за власну державу проти імперії (воєнного злочинця) є також боротьбою за власну тисячолітню історію, якою так завжди прагнула володіти людиноненависницька імперія. Олена Пчілка була однією з дуже небагатьох українців початку ХХ століття, яка, змагаючись за незалежну державу, відвоюувала також право народу на його історичну пам'ять, очищену від імперських наративів.

Поступове товариство не помічало, що «Рідний Край» завжди ставав на захист несправедливо звинувачених, пригнічених, вітав будь-які прояви боротьби за національні права численних народів імперії. У тому числі і євреїв та поляків. Останніх, разом із фінами, редакторка часопису часто ставила за приклад українцям. Роз'яснювала – не запобігати треба перед поступовими росіянам чи євреями, а протистояти їм, змагатися з ними чесними методами.

Головне, що заперечує антисемітизм Олени Пчілки – це її демократичний світогляд, в основі якого лежали морально-етичні цінності. Завжди будь-яку людину цінувала «по ділам її» (часто нагадувала читачам євангельські моральні настанови). І треба визнати:

найбільше дошкульної критики від націоналістки Олени Пчілки дісталось не кому іншому, а таки українцям. У цьому вона йшла слід у слід за своїм улюбленим автором – Тарасом Шевченком.

Публіцистика Олени Пчілки – це феномен української культури початку ХХ століття. Її різноманітна за жанровими параметрами публіцистична творчість дуже цілісна, завжди заснована на фактах, документах, водночас дуже експресивна, впізнавана за стилем, часто перегукується з її белетристикою. Просвітницький і педагогічний елемент свідчать про чітку й відповідальну громадянську позицію. І завжди на першому плані – бажання навчити українців критичному мисленню, підштовхнути до самопізнання й усвідомлення власної ідентичності. Вона мала сміливість в умовах постійного ризику відверто вказувати на головного ворога українства – російський шовінізм, викривати підлу й цинічну імперську ідеологію.

Література

- Андрійчук, М. (2013). *Українсько-єврейський дискурс: висвітлення міжнаціональних взаємин у друкованих виданнях Наддніпрянщини (60-ті рр. ХІХ ст. – початок ХХ ст.)*. Київ: НТУУ «КПІ».
- Грабина, О. (1914). *Пухирясте дзеркало*. Київ, 8.
- Ігнатієнко, В. 1926. Українська преса 1905–1907 рр. *Українська преса (1816-1923)*. Київ: ДВУ, 76. URL: <https://vpered.wordpress.com/2015/01/15/ihnatenko-ukrainska-press-1905-1907/>.
- Меїр, Н. (2016). *Євреї в Києві, 1859–1914*. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА.
- Пчілка, О. (1912). Викинута українська часопись і викинуті українці. *Рідний край*, 18, 1–3.
- Пчілка, О. (1909). «Історія – брехня!». *Рідний край*, 30, 4–10.
- Пчілка, О. [О. П.] (1909). Найсуворіша цензура. *Рідний край*, 7, 10–11.
- Пчілка, Олена. (1908). Наша справа з жидами. *Рідний край*, 44, 2–4.
- Пчілка, О. (1909). «Поучительная история» (Дещо про польсько-жидівські відносини). *Рідний край*, 35, 7–10.
- Редакційна, б. п. (1911). Національна справа в південно-західному земстві. *Рідний Край*, 25–26, 1–2.
- Пчілка, Олена (1911). Чи не доволі вже лякання? *Рідний Край*, 4, 4–7.
- Шкандрій, М. (2019). *Євреї в українській літературі: зображення та ідентичність*. Київ: Дух і Літера.

References

- Andriichuk, M. (2013). *Ukrainско-yevreiskyi dyskurs: vysvitlennia mizhnatsionalnykh vzaiemyn u drukovanykh vydanniakh Naddniprianshchyny (60-ti rr. XIX st. – pochatok XX st.)* [Ukrainian-Jewish discourse: coverage of inter-ethnic relations

- in the printed editions of the Dnieper region (60s of the 19th century - the beginning of the 20th century). Kyiv: NTUU «KPI» (in Ukrainian).
- Hrabyna, O. (1914). *Pukhyriaste dzerkalo* [Bubble mirror]. Kyiv, 8 (in Ukrainian).
- Ihnatienko, V. 1926. *Ukrainska presa 1905–1907 rr.* [Ukrainian press 1905–1907]. *Ukrainska presa (1816–1923)*. Kyiv: DVU, 76. URL: <https://vpered.wordpress.com/2015/01/15/ihnatenko-ukrainska-press-1905-1907> (in Ukrainian).
- Meir, N. (2016). *Yevrei v Kyievi, 1859–1914* [Jews in Kyiv, 1859–1914]. Kyiv: DUKh I LITERA (in Ukrainian).
- Pchilka, O. (1912). *Vykynuta ukrainska chasopys i vykynuti ukraintsi* [Thrown away Ukrainian magazine and thrown away Ukrainians]. *Ridnyi krai*, 18, 1–3 (in Ukrainian).
- Pchilka, O. (1909). «Istoriia – brekhnia!» [“History is a lie!”]. *Ridnyi krai*, 30, 4–10 (in Ukrainian).
- Pchilka, O. [O. P.] (1909). *Naisuvorisha tsenzura* [The strictest censorship]. *Ridnyi krai*, 7, 10–11 (in Ukrainian).
- Pchilka, Olena. (1908). *Nasha sprava z zhydamy* [Our business is with the Jews]. *Ridnyi krai*, 44, 2–4 (in Ukrainian).
- Pchilka, O. (1909). «Pouchytelnaia ystoriia» (Deshcho pro polsko-zhydivski vidnosyny) [Something about Polish-Jewish relations]. *Ridnyi krai*, 35, 7–10 (in Ukrainian).
- Redaktsiina, b. p. (1911). *Natsionalna sprava v pivdenno-zakhidnomu zemstvi* [National affairs in the South-Western Zemstvo]. *Ridnyi Krai*, 25–26, 1–2 (in Ukrainian).
- Pchilka, Olena (1911). *Chy ne dovoli vzhe liakannia?* [Isn't it scary enough?]. *Ridnyi Krai*, 4, 4–7 (in Ukrainian).
- Shkandrii, M. (2019). *Yevrei v ukrainskii literaturi: zobrazhennia ta identychnist* [Jews in Ukrainian literature: image and identity]. Kyiv: DUKh I LITERA (in Ukrainian).

Maria Moklytsia. The “Jewish” theme in Olena Pchilka’s journalism: culturosophical discourse and the present. The purpose of the investigation is to investigate the problem of the modern perception of the anti-Jewish journalism of Olena Pchilka. The discourse of the problem was established at the beginning of the 20th century, when Olena Pchilka headed one of the few Ukrainian-language publications - the magazine “Native Land” for more than ten years. The leading theme, problems and ideological guidelines of the magazine are national independence. The cultural philosophical approach became the **methodological** basis. **Results.** The oppression of Ukrainians during a long historical time, as part of the Russian Empire, is the very diverse, but never declarative material that filled the pages of the magazine. In Olena Pchilka’s time, only Russians could be nationalists, and for the so-called national minorities it was a territory of bans, repressions, and severe political accusations of separatism. The Ukrainian intelligentsia, which was just beginning to realize its own national identity, often passed in front of the “advanced” (revolutionary and socialist) associations of Russians. In particular, this also applied to the Jewish question. The empire, fearing too large and self-sufficient

“minorities”, pushed Jews out of the territories where Russians live (“trait of sedentariness”), created all the conditions for the domination of Jews in the territories of Ukraine and Poland, and later made them an assimilation tool. With the help of provoked Jewish pogroms, the empire discredited the struggle of Ukrainians for national independence. Unlike the majority of timid like-minded people, Olena Pchilka defended her national position openly, sharply, and honestly. Anti-Jewish (as well as anti-Polish) outbursts by Olena Pchilka are not an excusable wrong position from a historical point of view, they are an example of nationalism based on a democratic worldview and humanistic values. **Conclusions.** Olena Pchilka’s journalistic work provides generous material for modern analysis, for understanding that the manipulation of the concept of “nationalism” characteristic of European cultural philosophy of 20th-21st centuries (J. Habermas and other) undermine the foundations of democracy. The nationalism of the titular nation of the empire (authoritarian structure by definition) is always thinly veiled chauvinism and xenophobia. The nationalism of the enslaved peoples of the empire is their inalienable right to fight for their existence, to create their own state, to refuse slavery and assimilation.

Key words: nationalism, chauvinism, anti-Semitism, journalism, “Native Land”.

Моклиця Марія Василівна – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Волинського національного університету імені Лесі Українки, <https://orcid.org/0000-0001-7984-4377>; Mariya.Moklytsya@vnu.edu.ua